

sne i Hercegovine. Na kraju, savjetujem svima onima koji budu u prilici da pročitaju ovu knjigu, da se ne uplaše velikog broja stranica, jer se neki njeni dijelovi mogu čitati kao da se radi o književnom djelu i podsjećaju na priče iz rodnog kraja ili na scene iz filma *Kod amidže Idriza*. ■

Edin Radušić

Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva.*
Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941,
Beograd, 2005, 458.

Gotovo istovremena pojava nekoliko knjiga na prostoru bivše Jugoslavije na ovu temu govori o značaju nacionalnih manjina za Jugoslaviju između dva svjetska rata: o njihovom odnosu prema državi, o odnosu države prema njima, njihovoj ulozi u odnosima jugoslovenske države sa susjednim zemljama i obrnuto, ukazuje na položaj manjina u raznim sferama života: u kulturi, politici, privredi, crkvi. Komparativnim metodom Zoran Janjetović istražio je položaj pojedinih manjina između sebe i položaj pojedinih manjina u različitim dijelovima zemlje. Položaj nacionalnih manjina u Jugoslaviji poredi se s položajem jugoslovenskih nacionalnih manjina u susjednim zemljama, koje su većinom bile matične zemlje manjina koje su živjele u Jugoslaviji. Na kraju je izvršeno posmatranje svih manjina zajedno u raznim sferama života unutar prve jugoslovenske države. Ovom knjigom nisu obuhvaćene etničke zajednice koje državne vlasti nisu priznavale za nacionalne manjine: jevrejsko, makedonsko, bugarsko stanovništvo, Vlasi (Rumuni) u sjeveroistočnoj Srbiji, Cincari u Makedoniji. U knjizi se govori o: Albancima, Nijemcima, Mađarima, Rumunima u Banatu, Turcima, Rusinima, Slovacima, Česima, Poljacima, Italijanima.

Nakon kratkog historijata naseljavanja pripadnika južnoslovenskih naroda na teritoriji Jugoslavije, autor je na osnovu statistike (za koju naglašava da je nepouzdana), pokušao utvrditi broj pripadnika nacionalnih manjina. U sažetom pregledu istorije odnosa jugoslovenskih naroda s manjinskim narodima konstatuje se da je vjekovni zajednički život stvarao podjele, ali i niti koje su povezivale. Brojni su razlozi što su novi vlastodršci poslije 1918. godine počeli da grade međunacionalne odnose, uglavnom na negativnoj strani vjekovnog zajedničkog života. Oni dijelom leže u dubini promjena na štetu jugoslovenskog stanovništva koje su izazvali pripadnici

---

manjina svojim naseljavanjem i djelovanjem, a dijelom u represivnoj politici propalih carstava za čije eksponente su ih južni Sloveni, ne sasvim bezrazložno smatrali, te dijelom u naraslom nacionalizmu i (ne uvijek priznatom) osjećanju kulturne i/ili ekonomske inferiornosti u odnosu na manjinsko stanovništvo.

Ulazak nacionalnih manjina u zajedničku državu s jugoslovenskim narodima odvijao se na različite načine, pa je u sjevernim dijelovima zemlje bio kraći i manje buran nego u južnom iz više razloga. Pripadnici nacionalnih manjina bili su nemoćni da utiču na svoju sudbinu u danima prevrata zato što je to bila stvar političkih odluka. Mirnom priključenju doprinijeli su i socijalni nemiri, koji su počeli da se šire bivšim habzburškim teritorijama i koji su omogućili da se lokalne elite, zarad očuvanja materijalnih interesa, isprva pomire sa srpskom vojnom okupacijom, što je omogućilo da uključivanje sjevernih krajeva prođe uz mnogo manje nasilja nego uključivanje južnih manjinskih oblasti.

Pravni položaj nacionalnih manjina bio je regulisan kroz tri vrste pravnih akata:

a) međunarodni ugovori, konvencije i sporazumi, kojih je bilo vrlo malo jer su jugoslovenske vlade nerado preuzimale međunarodne obaveze po pitanju manjina, u čemu su vidjele kršenje suvereniteta kao i zbog straha da takve međunarodne obaveze mogu postati osnova za miješanje u unutrašnje stvari Jugoslavije,

b) domaći zakoni, bili su oskudni, jer se Jugoslavija uvijek predstavljala kao jednonacionalna zemlja, a prisustvo nacionalnih manjina umanjivano je po broju i značaju, pa i po zastupljenosti u pravnim aktima. Jugoslovenske vlasti izbjegavale su sebi vezati ruke zakonima, pa su donosile uredbe koje su se lako mogle opozvati, ukinuti i izmijeniti, a prisutno je bilo i taktiziranje među zahtjevima različitih manjina,

c) uredbe, naredbe, uputstva i drugi akti privremenog karaktera, koji su bili vrlo brojni i odraz su stalnih promjena u politici prema nacionalnim manjinama.

Socijalnu strukturu nacionalnih manjina i njihovo učešće u privrednom životu u cjelini nije bilo moguće rekonstruisati, jer je njihov privredni i kulturni život bio skroman. Učešće pripadnika nacionalnih manjina u političkom životu i organima vlasti jedan je od bitnih pokazatelja kvaliteta njihovog položaja, zbog čega je autor nastojao utvrditi kakvo i koliko je bilo učešće pripadnika nacionalnih manjina u vođenju javnih poslova na državnom i djelimično lokalnom nivou u Jugoslaviji između dva svjetska rata. Cjelokupna politička istorija međuratne Jugoslavije do 1929. godine je razdoblje parlamentarizma, uz veliko miješanje dvora, a nakon 1929, po uvođenju diktature, autoritarne tendencije bile su vidno jače od demokratskih, što se odražavalo i na političku aktivnost pripadnika nacionalnih manjina. Njihovo učešće u političkom životu bilo je marginalno, jer su najjačim jugoslovenskim

strankama manjine bile potrebne samo kao glasačka vojska, a zauzvrat su im davale jako malo. Manjinska saradnja nije ostvarena jer su politički ljudi svake manjine vjerovali da mogu više postići saradnjom s vladajućim strankama. Stoga su nacionalne manjine sa svojim strankama i političarima bile samo *začin u mutnoj jugoslovenskoj političkoj čorbi*.

Životno pitanje nacionalnih manjina bilo je pitanje institucionalizovanog obrazovanja. Jugoslovenska država trudila se da cjelokupno školstvo stavi pod svoju kontrolu, i upotrijebi ga za vaspitanje mladih pokoljenja u duhu nacionalnog i državnog jedinstva. Praktično, to je značilo odgajati ih u lojalnom duhu i oslabiti njihovu nacionalnu svijest zanemarivanjem kvaliteta i kvantiteta nastave na maternjem jeziku. Sve ovo autor je potkrijepio mnoštvom statističkih podataka.

Manjinska štampa, koja je bila u funkciji da njeguje maternji jezik, obavještava pripadnike manjina o događajima i procesima unutar manjine, da izražava mišljenja o pitanjima bitnim za određenu nacionalnu manjinu, da iznosi želje, žalbe, zahtjeve prema većinskom narodu ili međunarodnoj javnosti, da povezuje rasute pripadnike manjine, stvara osjećaje zajedništva, bila je uvijek pod strogim nadzorom cenzure. Na polju štampe, kao i na mnogim drugim, cilj vlasti bio je da oslabe nacionalne manjine i da ih idejno oblikuju u skladu sa svojim željama.

Krajem 20-ih godina prošlog stoljeća bilo je oko 700 manjinskih kulturnih, prosvjetnih, zabavnih i humanih udruženja. Njihove aktivnosti su zbog ometanja od strane lokalnih vlasti ili učmalosti članstva bile minimalne. Autor je stoga ukazao samo na glavne pravce njihovog rada, na vrste udruženja posebno karakteristične za određene nacionalne manjine, kao i na uslove u kojima su radila. Kulturno-prosvjetna udruženja i organizacije bili su značajni zbog njegovanja nacionalnih tradicija i nacionalne svijesti, tako da znatan broj manjinskih kulturnih udruženja nije imao samo kulturno-prosvjetne zadatke.

U sjevernim krajevima zemlje postojala su vatrogasna i sportska društva te zadruge. Manjinske zadruge bile su nacionalne institucije koje su pomogle nacionalnu homogenizaciju na privrednoj osnovi. Rad dobrotvornih, vjerskih i zabavnih društava nije bio objedinjen, a odnos vlasti prema njima bio je donekle sličan onom prema kulturnim. U cjelini, bio je blaži, ako je rad društava orijentisan na privredu ili dobrotvorni rad, a ako je bliži sferi politike, kao i njegovanje nacionalne svijesti, bio je pod prismotrom vlasti.

Autor analizira kako su se sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije odrazili na pripadnike nacionalnih manjina, šta su vlasti željele da postignu tim mjerama, kakav je bio rezultat njihovih nastojanja. Suviše veliki broj ljudi dobio je malo zemlje, mnogi kojima je bila potrebna nisu je dobili, dobili je mnogi koji nisu htjeli da je

obrađuju, mnogi koji su je imali i obrađivali su je izgubili. Agrarna reforma je, umjesto da riješi probleme, samo doprinijela njihovom produbljanju.

Kraljevina SHS/Jugoslavija bila je višenacionalna, multikonfesionalna država. Političkim ujedinjenjem nastao je jedan prostor sa tri velike konfesije i nekoliko manjih. Posljedica složenog historijskog razvoja bila je ta da gotovo nijedna vjerska zajednica na teritoriji Jugoslavije nije bila jednonacionalna, nijedna narodnost nije bila jednokonfesionalna, iako su vodeći narodi u državi, Srbi, Hrvati, Slovenci, to u velikoj mjeri bili. Vjerske razlike unutar jedne iste nacionalne manjine često su bile značajne i vodile su do unutrašnjih napetosti koje su slabile dotičnu manjinu u odnosu na državu.

Kako je uticaj spoljne politike na položaj nacionalnih manjina oduvijek bio znaatan, autor razmatra ulogu i značaj pitanja nacionalnih manjina u Jugoslaviji u odnosima Kraljevine sa matičnim državama dotičnih manjina, kao i peticije koje su predstavnici manjina iz Jugoslavije upućivali Savjetu Društva naroda zaduženom da nadzire ispunjavanje konvencije o zaštiti manjina. Zbog širine ovog segmenta date su samo osnovne naznake pitanja manjina u spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije i matičnih država koje su imale nacionalne manjine u Jugoslaviji i glavne slučajeve gdje je Kraljevina morala da brani svoju politiku pred Savjetom Društva naroda od optužbi manjinskih političara i sila koje su iza njih stajale. Manjinsko pitanje je češće tretirano u štampi i parlamentima, nego u diplomatskim odnosima, u kojima je uvijek bilo u podređenoj ulozi u odnosu na strateška pitanja. Jugoslovenske vlasti izbjegavale su da pokreću pitanje nacionalnih manjina na spoljnopolitičkoj sceni, jer su se plašile miješanja u svoje unutrašnje poslove, iako se intervencije matičnih zemalja nisu uvijek mogle izbjeći. Njihovi predstavnici su intervenisali kod jugoslovenskih vlasti za poboljšanje položaja svojih manjina, ali su se miješali i u unutrašnje stvari samih manjina, usmjeravajući ih u skladu sa svojom državnom politikom. Do poboljšanja položaja pojedinih manjina je zaista i dolazilo u direktnoj interakciji Jugoslavije sa njihovim matičnim zemljama. Žalbe predstavnika manjina Savjetu Društva naroda dijelom su odbacivane, a dijelom odugovlačene i na kraju, povoljnije rješavane u korist jugoslovenske diplomatije, nego po nacionalne manjine.

Kratak pregled položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u susjednim zemljama, je u funkciji boljeg razumijevanja njihovog značaja u međusobnim odnosima zemalja matica, kao i da bi se stekla uporedna slika o položaju nacionalnih manjina u regionu. Krajnji cilj bio je da se ocijeni da li je položaj nacionalnih manjina u Kraljevini Jugoslaviji bio bolji ili gori nego u zemljama u okruženju. Broj pripadnika jugoslovenskih manjina u susjednim zemljama bio je između 600.000 i 800.000 ljudi. Bilateralni odnosi Kraljevine Jugoslavije i njenih susjeda bili su uglavnom loši. Položaj manjina u svim zemljama bio je takođe uglavnom prilično loš.

Na kraju, dat je kratak pregled držanja tri “velike“ nacionalne manjine (Nijemci, Albanci, Mađari) tokom Drugog svjetskog rata, jer je to na određeni način zao kružilo njihovu istoriju u građanskoj Jugoslaviji, i istovremeno bitno uticalo na postupanje s tim (ali i ostalim) manjinama po završetku rata. U cjelini se može reći da je međuratni položaj tri “velike“ nacionalne manjine u jugoslovenskoj državi, praćen odgovarajućom propagandom zemalja matica i drugih zainteresovanih sila, odlučujuće uticao na njihovo svrstavanje tokom Drugog svjetskog rata. Politika jugoslovenske države prema glavnim manjinskim narodima u zemlji između 1918. i 1941. godine više je doprinosila narastanju nego smanjivanju nacionalnih napetosti, što je doprinijelo njihovom okretanju protiv nje tokom Drugog svjetskog rata. Razdoblje života u Kraljevini SHS/Jugoslaviji bilo je jedan od odlučujućih faktora koji su uticali na držanje pripadnika nacionalnih manjina tokom Drugog svjetskog rata.

Kraljevina SHS stvorena je protiv volje većine pripadnika nacionalnih manjina. Posezanje za predjelima u većini naseljenim nejugoslovenskim stanovništvom pravdano je ispravljanjem istorijskih nepravdi. Vlasti nove države od početka zauzele su odbojan stav prema većem dijelu manjinskog stanovništva, koje je doživljavano kao nužno zlo. Broj njihovih pripadnika smanjivan je iseljavanjem ili asimilacijom. Vlasti su činile sve da manjinsko stanovništvo učine politički nemoćnim, kulturno ga oslabe i ekonomski potisnu i to sljedećim mjerama: zabrana upotrebe maternjeg jezika u službenom opštenju s vlastima, ograničavanje mogućnosti za političko djelovanje i organizovanje, preraspodjela školskih kapaciteta i nesrazmjerno povećavanje nastave na “državnom jeziku“, potpuno isključenje iz državne službe, agrarna reforma-slabljenje inorodnog veleposjeda, kolonizacija “nacionalnog elementa“ u pretežno manjinskim krajevima i privredno slabljenje staljanjem pod sekvestar, tj. pod kontrolu vlasti putem “nacionalizacije“ preduzeća. Podsticanje iseljavanja kao najekstremnija mjera, nije sprovedena sve vrijeme. Pripadnici manjina bili su izloženi i fizičkom nasilju (od prebijanja do pravih vojnih operacija uz upotrebu artiljerije u južnim krajevima). Nacionalnim manjinama nije time oduzet sav manevarski prostor, pa je na političkom planu, položaj pojedinih manjina bio dosta različit.

Ustupci koje su manjine dobile bili su skromni i dati preko volje. Manjinci su svoje nezadovoljstvo izražavali na sve dopuštene i nedopuštene načine, nakon čega je slijedila represija u vidu cenzure štampe, ukidanje kulturnoumjetničkih i drugih društava, ispadi batinaških bandi ili žandarmerijsko-vojnih akcija. Sve to nije pripadnike nacionalnih manjina moglo pomiriti s novom državom, nije razvijen osjećaj lojalnosti, a lijek svom stanju vidjeli su u iredentizmu. Ostvarivanje manjinskih prava postalo je samo privremeno rješenje dok iredentističko ne postane moguće.

Ovoj knjizi nedostaju arhivska istraživanja izvan Beograda i Srbije. Zbog obimnosti teme, pojedina poglavlja doimaju se samo kao naznake određenih pitanja.

Autor nije koristio ni nekoliko značajnih knjiga i radova, nastalih do 1992. godine, koji su mu bili dostupni. Nezaobilazan je zbornik *Migracije*, izdanje Instituta za istoriju u Sarajevu, kao i knjiga Dr. Petra Kačavende, *Nemci u Jugoslaviji, 1918-45*, Beograd, 1991. Radovi autora izvan Srbije, nastali nakon 1992. godine, korišteni su samo ako su objavljeni u Srbiji, pa je izostala analiza posljedica neuspjeha sistema zaštite manjina. Sa stanovišta struke, knjiga Z. Janjetovića je urađena vrlo korektno. ■

Senija Milišić

Gordana Krivokapić-Jović, *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929)*, Institut za noviju istoriju Srbije, knj. 19, Beograd, 2002, 493.

Gotovo da je nevjerovatno da je toliko dugo historiografska scena bila uskraćena za jednu veću studiju u cijelosti vezanu za djelatnost Radikalne stranke (RS), u kojoj se s početka 20-og stoljeća stjecala na više načina moć, kako stranke, vlade i administracije, tako i politički značajnih pojedinaca i koja je dugo bila sjecište i polazište političkih promjena na prostoru najprije Kraljevine Srbije, a potom Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Monografska studija saradnice Instituta za savremenu istoriju Srbije vremenski je situirana u tipičnu historiografsku periodizaciju za politički život Kraljevine, dakle odnosi se na period od kraja I svjetskog rata do uspostavljanja diktature 1929. godine, a kao osnovni zadatak postavljena je rekonstrukcija organizacione strukture Narodne radikalne stranke i to u osnovi ponuđena u dvije linije: rasprostranjenost stranke na novim teritorijama i obnavljanje stranke na starim prostorima i na već oformljenim osnovama. Identifikovane su grupe i pojedinci iz stranke, vrlo detaljno i bogato oslikani u vlastitim društvenim miljeima i okolnostima u kojima su započinjali svoj politički život. U mrežno prikazivanje teritorijalnog širenja stranke utkana je strukturalna i vremenska vertikalna, te je ovako složeno postavljen zadatak istraživaču ponudio identifikovanje težnji partijskog članstva, kao i zasnovanosti društvene moći u državi.

Uvodni dio studije nudi pregled djelovanja stranke do 1918. godine, kao i donekle diskutabilne teze o postignućima radikala - izgradnju demokratskih institucija

---